

Cüzcan daha sonra Cengiz Han ve Timur tarafından istilâ edildi, buna rağmen bölgenin birçok şehri ayakta kalabildi. Cüzcan Yeniçağ'da Özbekler'in eline geçti. Ancak bunlar da özellikle Türkmenler'in saldırılarına mâruz kaldılar. Nihayet Afgan Hükümdarı Dost Muhammed döneminde (1819-1863) Cüzcan'ın bütün şehirleri Afganistan Türkistanı'na ilhak edildi. Bunlar içinde sadece Meymene Hanlığı yarı bağımsızlığını bir süre daha koryuyabili.

Cüzcan'dan yetişmiş meşhur kişiler arasında Ebû İshak el-Cüzcanî, Ebû Bekir el-Cüzcanî, Ebû Ali el-Cüzcanî, Ebû Süleyman el-Cüzcanî ve Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcanî sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 590-592, 611; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IV, 309, 311-312; VI, 446, 454, 460, 516; VII, 120, 122-124, 126-127, 195, 230; İstahri, *Mesâlik* (de Goeje), s. 271; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 322 vd.; Makdisi, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 297; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 149 vd.; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 361-362; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 155-156, 179; Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, s. 316; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1930, s. 423 vd.; Barthold, *Türkistan* (1990), s. 14, 83, 85, 209, 214, 242, 251, 267, 272-273, 281-285, 322, 361, 367; R. Hartmann, "Cüzcan", *IA*, III, 229-230; a.mlf., "Djuzjân", *EI*² (İng.), II, 608-609.

TAHSİN YAZICI

CÜZCÂNÎ, Ebû Ali

(أبو علي الجوزجاني)

Hasen b. Alî el-Cüzcanî
(ö. III/IX. yüzyıl)

İlk devir sûfilerinden.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tasavvufî terbiyesini Hakîm et-Tirmizî ile Muhammed b. Fazl el-Belhî'nin yanında tamamladı. Ebû Bekir el-Verrâk'ın (ö. 280/893) arkadaşı ve Abdullah b. Muhammed er-Râzî'nin şeyhidir. Tabakat kitaplarında, fütüvvet ehlinen melâmî-meşrep bir sûfi olan Cüzcanî'nin tasavvufî hayat ve düşünce ile ilgili eserler yazdığı kaydedilmekteyse de bu eserlerinin isimlerinden bahsedilmemektedir.

Cüzcanî'ye göre ârif gönlüyle Allah'a, bedeniyile halka hizmet eden kişidir. Kerâmet konusunda yüzyıllardan beri tasavvufî çevrelerde söylenegelen, "Kerâmet sahibi olma, istikamet sahibi ol; çünkü nefsin kerâmet sahibi olmanı isterken rabbin istikamette olmanı istemektedir" (Kuşeyrî, s. 441) sözü ona aittir. Di-

nî hayatın selâmetini ilk nesil bilginlerine uymakta ve bid'atlardan sakınmakta gören Cüzcanî halka karşı iyi, nefse karşı kötü zan beslemenin gereğine işaret eden sûfilerden biridir. Allah'a giden yollar konusunda kendisine sorulan bir soruyu, "O'na giden yollar çoktur, fakat bunların en doğrusu ve şüpheden en uzak olanı davranış ve niyet olarak sünnete tâbi olmaktır" şeklinde cevaplaması ve, "Ona -Hz. Peygamber'e- uyarmanız hidayete erersiniz" (en-Nûr 24/54) meâlindeki âyeti okuması onun sünnete bağlılığını göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 46; Sülemlî, *Tabakât*, s. 246; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 350; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 432, 441, 523; Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 272; Herevî, *Tabakât*, s. 328; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*², s. 562-563; İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*², s. 333; Câmî, *Nefehât*, s. 128; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 90; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 29.

MUSTAFA KARA

CÜZCÂNÎ, Ebû Bekir

(أبو بكر الجوزجاني)

Ebû Bekr Ahmed b. İshâk
el-Cüzcanî el-Bağdâdî
(III/IX. yüzyıl)

Hanefî fakihî
ve Ehl-i sünnet kelâmcısı.

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte nisbesi dikkate alınarak Cüzcan'da doğduğu söylenebilir. Hocalarından Ebû Süleyman el-Cüzcanî'nin (ö. 200/816), ömrünün son yıllarında Bağdat'ta bulunduğu sırada Cüzcanî'nin de oraya gidip yerleştiği ve bu sebeple Bağdâdî diye anıldığı bilinmektedir. Cüzcanî ile birlikte Ebû Süleyman el-Cüzcanî'nin derslerine devam etmiş olan ve akranı olduğu anlaşılan, ancak daha sonra kendisinin de öğrencisi olan Ebû Nasr el-İyâzî 260 (874) yılından sonra öldüğüne göre Cüzcanî'nin III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında vefat ettiğini söylemek mümkündür.

Sâmânîler Hükümdarı Nasr b. Ahmed zamanında (864-892) Türkistan'da bir savaş esnasında şehid düşen ve Mes'eletü's-şifât adlı bir eserin müellifi olduğu bilinen Ebû Nasr el-İyâzî ile Ehl-i sünnet kelâm mektebinin kurucularından Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Cüzcanî'nin en meşhur öğrencileridir. İslâmî ilimlerin birçoğunda üstün seviyeye yükseldiği kabul edilen Cüzcanî'nin daha çok fıkıh ve kelâm ilimlerinde vukuf sahibi oldu-

ğu nakledilir. Talebelerinin kelâm ilminde derinleşmesi de onun bu ilimdeki diyetini gösterir.

Kaynaklarda Cüzcanî'nin birçok eser yazdığı belirtilirse de sadece üç tanesinin adı zikredilir. 1. *el-Fark ve't-temyîz*. İlâhî sıfatlara dair olup özellikle zâti ve fiilî sıfatlar konusunu inceler. 2. *Kitâbü't-Tevhîd*. 3. *Kitâbü't-Tevbe*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 259; Neseî, *Tebşirâtü'l-edille* (nşr. Claude Selâme), Dimaşk 1990, I, 356-357; Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-muğiyye*, I, 144; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere bi-şerhi'l-Müsâyere*, İstanbul 1979, s. 86; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 277-278; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 5; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 14, 23; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 46; E. von Zambaur, *Mu'cemü'l-ensâb ve'l-üsârâtü'l-hakîme fi't-târîhi'l-İslâmî* (nşr. Hasan Ahmed Mahmûd), Kahire 1951, s. 306; Ebû'l-Hayr Muhammed Eyyûb Ali, *Âkîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*, Dakka 1404/1983, s. 270-271.

METİN YURDAGÜR

CÜZCÂNÎ, Ebû İshak

(أبو إسحاق الجوزجاني)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb
b. İshâk es-Sa'dî el-Cüzcanî
(ö. 259/873)

Hadis hâfızı,
cerh ve ta'dîl âlimi.

Horasan bölgesindeki Cüzcan'da doğdu. Daha sonra Dimaşk'a giderek oraya yerleşti. İlim tahsili için Mekke, Basra, Remle, Mısır gibi yerleri dolaştı. Yezîd b. Hârûn, Ebû Âsım en-Nebîl, Haccâc b. Minhâl, Affân b. Müslim ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis rivayet etti. En çok Ahmed b. Hanbel'den faydalandı ve onun bazı fikhî görüşlerini yazdı. Ahmed b. Hanbel de ona çok değer vermiş ve onunla mektuplaşmıştır. Cüzcanî daha sonra Dimaşk'a döndü, burada Dimaşk hatibi diye ün yaptı ve meşhur bir muhaddis oldu. Kendisinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Zûr'a er-Râzî, İbn Huzeyme, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Cerîr et-Taberî rivayette bulundular. Nesâî onun sika* olduğunu, Dârekutnî de sika hadis hâfizları arasında yer aldığını söylemişlerdir. Zehebî onu Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi katı tenkitçilerden saymıştır. Diğer taraftan İbn Hibbân, Hz. Ali aleyhtarı olduğu ileri sürülen güvenilir muhaddis ve tâbiî Harîz b. Osman'ın görüşlerini benimsediği için ona nisbetle kendisine Harîzî dendiğini, fakat mezhep propagan-

CÜZCÂNÎ, Ebû İshak

dası yapmadığını ve dindarlığı ile tanındığını söylemektedir. Cüzcanî'nin Hz. Osman taraftarı olup Hz. Ali'nin aleyhinde bulunan nâsıbe*ye mensubiyetine dair bu ithamın haklı olmadığı anlaşılmaktadır. Onun Ahmed b. Hanbel ile olan yakınlığı, mektuplaşmaları, İbn Hanbel'in mektuplarını hadis rivayet ettiği minberden halka okuması da bunu göstermektedir. Aksi halde Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e beslediği sevgiyle tanınan ve *el-Müsne'd*'inde Hz. Ali'nin faziletlerine geniş yer veren Ahmed b. Hanbel'in Cüzcanî ile ilgilenmesini açıklamak mümkün değildir. Ebû Hanîfe'yi eleştirmesi sebebiyle (bk. *Ahvâlû'r-ricâl*, s. 75) Zâhid Kevserî'nin ona ve dolayısıyla İbn Ebû Hâtim'e yönelttiği tenkitlerin de hissî olduğu anlaşılmaktadır (*Te'nîbü'l-Ha'fîb*, s. 168).

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin sünenlerinde yer alan Cüzcanî, 259 yılı Zilkade başlarında (Eylül 873) Dimaşk'ta vefat etti.

Eserleri. Cüzcanî'nin günümüze ulaşabilen eserleri şunlardır: 1. *Ahvâlû'r-ricâl*. Eser muhtelif kaynaklarda *el-Cerh ve't-ta'dîl* ve *Kitâbü'd-Đu'atâ* adlarıyla da geçmektedir. Bazı kaynaklarda *eş-Şecere fî ahvâli'r-ricâl* şeklinde zikredilmekteyse de (bk. Sezgin, I, 135) eserin nâşiri olan Subhî el-Bedrî es-Sâmerî, Zâhiriyye Kütüphanesi'ndeki (Hadis, nr. 349) yegâne nüshasının ikinci kısmı üzerinde müstensih hattından başka bir yazıyla yazılmış olan "eş-şecere" ibaresinin yanlış olarak kaydedildiği kanaatinde. *Ahvâlû'r-ricâl* Beyrut'ta basılmıştır (1405/1985). Kitapta 388 râvi hakkında kısa değerlendirmeler bulunmaktadır. 2. *Emârâtü'n-nübüvve*. Eserden seçilmiş bir kısım Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 104, vr. 162^a-169^a). 3. *el-Ebâfîl*. Hadis tenkidine dair olan bu eserden seçilen küçük bir bölüm de Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Umumi, nr. 548, vr. 97^b-100^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcanî, *Ahvâlû'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerî), Beyrut 1405/1985; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 148; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, Haydarâbâd 1402/1982, VIII, 81-82; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 361-362; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 244-248; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 549; Safedî, *el-Vâfî*, VI, 170; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 31; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 181-183; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 167; Leknevî, *er-Re'f ve't-tekmîl*, s. 127, not 1; Sezgin, GAS, I, 135; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 147; M. Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Ha'fîb*, Beyrut 1401/1981, s. 167-168.

İSMAİL L. ÇAKAN

CÜZCÂNÎ, Ebû Süleymân

(أبو سليمان الجوزجاني)

Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân
el-Cüzcanî el-Bağdâdî
(ö. 200/816 [?])

Hanefî fakihî.

Belh'in Cüzcan bölgesinden olup Bağdat'ta yetişti. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin talebesi, Mualî b. Mansûr'un ders arkadaşı idi. Hanefî mezhebinin temel kitaplarını bu hocalarından rivayet etti. Nitekim Şeybânî'nin *el-Asl* (*el-Mebsût*) adlı eserinin nüshaları içinde en güvenilir olanı Cüzcanî'nin rivayet ettiği nüshadır. Bu hocalardan başka Abdullah b. Mübârek ve Amr b. Cümey'den hadis rivayet eden Cüzcanî'den Ebû Hâtim er-Râzî, Kadî Ahmed b. Muhammed el-Birtî, Bisr b. Mûsâ el-Esedî ve Abdullah b. Hasan el-Hâşimî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Halife Me'mûn'un kadılık teklifini, sinirli bir kişi olduğunu ve bundan dolayı kadılık yapmasının uygun olmayacağını ileri sürerek kabul etmedi. Cüzcanî takvâ sahibi, re'y yönü kuvvetli bir fakih. Ebû Hâtim er-Râzî onun hakkında "sadûk" ifadesini kullanır. Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşüne karşı çıkmış, hatta bu görüşü benimseyenleri tekfir etmiştir. 200'de (816) veya daha sonraki bir tarihte vefat etti.

Eserleri. İbnü'n-Nedîm Cüzcanî'nin eseri bulunmadığını, sadece Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin kitaplarını rivayet ettiğini belirtirken diğer kaynaklarda *es-Siyerü's-şagîr*, *Kitâbü's-Şalât*, *Kitâbü'r-Rehn* ve *Nevâdirü'l-fetâvâ* adlı eserleri yazdığı kaydedilir. Serahsî *el-Uşûl*'ünde Cüzcanî'nin *Nevâdirü'l-fetâvâ*'sından bahseder (I, 34). Taberî de *İhtilâfû'l-fukahâ*'da (meselâ bk. s. 25, 27, 33, 40, 44) Hanefîler'in görüşünü verirken çok defa bunu Cüzcanî'nin Muhammed eş-Şeybânî'den naklettiğine işaret eder ki bu nakilleri muhtemelen *Nevâdirü'l-fetâvâ*'dan yapmıştır (yazma nüshası için bk. Sezgin, I, 433). Kâtib Çelebi ona *Kitâbü'l-Hiyel* adlı bir eser isnat etmekteyse de (*Keşfü'z-żunûn*, II, 1415) Cüzcanî'nin, aynı adlı bir kitabın Şeybânî tarafından yazıldığı hususuna itiraz ederken ileri sürdüğü gerekçeler (bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 209) dikkate alındığında kendisinin böyle bir eser yazmış olması şüpheli görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *İhtilâfû'l-fukahâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 25, 27, 33, 40, 44, 56, 62, 64 vd.; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 145; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), s. 259; Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 154; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 36-37; Serahsî, *el-Uşûl*, I, 34; a.mlf., *el-Mebsût*, XXX, 209; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, X, 194; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, III, 492, 518-519; İbn Kutluboğa, *Tâci't-terâcim*, s. 74-75; *Keşfü'z-żunûn*, II, 1415, 1581; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, Beyrut, ts. (Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 17; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 216; Brockelmann, *GAL*, I, 180; *Suppl.*, I, 291-292; *İzâhu'l-meknûn*, II, 33, 681; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 477; Sezgin, GAS, I, 433.

ABDÜLKADİR ŞENER

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc

(منهاج سراج الجوزجاني)

Ebû Amr Minhâcuddîn Os mân
b. Sirâciddîn Muhammed el-Cüzcanî
(ö. 664/1266'dan sonra)**Tabakât-ı Nâsirî** adlı eseriyile
meşhur olan tarihçi, âlim ve edip.

589'da (1193) Fîrûzkûh'ta doğdu. Daha çok Minhâc-ı Sirâc adıyla tanınır. İlim ve edebiyatla meşgul bir aileye mensup olan müellifin babası Sirâceddin de o dönemin önde gelen âlimlerindendi. Babasının Gurlu hükümdarları Muizzüddin Muhammed b. Sâm ve Bahâeddin Sâm zamanında önemli devlet hizmetlerinde bulunması sebebiyle aile fertleri de büyük itibar görüyorlardı. Cüzcanî çocukluğunu Sultan Gıyâseddin Muhammed b. Sâm'ın kızı Mâh-ı Mülk Hatun'un yanında sarayda geçirdi ve onun tarafından yetiştirildi. 1225 yılında Nimrûz'da hüküm süren Melik Tâceddin Yinal Tegin'e elçi olarak gönderildi. 1226'da Uc'da hüküm süren Emîr Nâsirüddin Kabâce tarafından Hindistan'da kurulmuş en eski eğitim müesseselerinden biri olan Medrese-i Fîrûzî'nin reisliğine tayin edildi. 1228'de Delhi Memlûk Sultanı Şemseddin İltutmîş (İletmiş) Cüzcanî'yi Delhi'deki en yüksek hukukî ve dinî müesseselerin başına getirdi. Bütün devlet erkânı onun burada verdiği derslere devam ederlerdi. Delhi Memlûk Sultanı Muizzüddin Behram Şah tarafından kâdilkudât tayin edilen Cüzcanî Delhi'deki karışıklıklardan rahatsız olarak 640'ta (1242-43) Bengal'deki Leknevî şehrine gitti. Ancak orada umduğunu bulamadı ve iki yıl sonra Delhi'ye geri döndü. Guvâliyâr'da bir müddet kadılık yaptı ve daha sonra İltutmîş'in oğlu Sultan I. Nâsirüddin Mahmud Şah (1246-1266) adına yaptırıl-